

BARTA ISTVÁN

Széchenyi és a magyar polgári reformmozgalom kibontakozása*

A magyar történettudomány a felszabadulás óta eltelt másfél évtized alatt nem vizsgálta még meg átfogóan Széchenyi István életművét s nem adott határozott, egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy hol a helye Széchenyinek népünk történetében. Fellépésének jelentőségét ugyan általában elismerte, egy-egy alkotása, kezdeményezése is a maga helyére került a korszakról szóló ábrázolásokban, a haladó szemléletű történetíró azonban óvakodóvá tette Széchenyivel szemben egyrészt pályája hanyatló szakaszának sok valóban meglévő negatív vonása, másrészt az a körülmény, hogy egy évszázadon át jobbra ezeknek a negatívnak tekinthető vonásoknak az alapján vált Széchenyi reakciós társadalmi rendszerek eszményévé, a társadalmi maradiság, a haladás-ellenesség igazolójává, a konzervativizmus korok és társadalmak fölé emelkedő jelképévé. Halálának századik évfordulója figyelmeztetésként szolgált a történettudomány művelői számára az elmulasztott kötelességekre: arra, hogy itt az ideje a Széchenyivel kapcsolatos határozott marxista állásfoglalás kialakításának, s hogy ez az állásfoglalás csak a tények és a történeti körülmények szigorú, tárgyilagos és ugyanakkor pártos, mert az emberi haladás szemszögéből történő vizsgálata, értékelése útján alakulhat ki. Ez a figyelmeztetés nem hangzott el hiába: Széchenyi személye a történészek érdeklődésének előterébe került, kialakultak és napvilágot láttak a Széchenyivel kapcsolatos marxista állásfoglalás körvonalai, műveiből haladó igényű válogatás jelent meg, részlettanulmányok születtek és vannak születőben, mind azzal a céllal, hogy egy-egy vonással hozzájáruljanak a hiteles Széchenyi-portré kialakításához. Ezt a célt kívánja szolgálni a továbbiakban ez az előadás is, azáltal, hogy részben új történeti anyag alapján s a marxista történetszemlélet és módszer alkalmazásával megkísérli megállapítani Széchenyi részesedését a magyar polgári átalakulás ideológiájának kialakulásában és kezdeti érvényesülésében.

Haladó világnézetű ember nem tagadhatja azt, hogy az emberi társadalom útja, ha kerülőkkel, visszaesésekkel, sok akadályon és nehézségen át is, de *felfelé* vezet, s hogy azok az emberiség kiemelkedő alakjai, a történelem hősei, akik ezt az utat könnyítették, az előrehaladást gyorsították, a fejlődés irányát és kényszerítő szükségyszerűségét felismerték, másokban is tudatosították és érvényesüléséért harcoltak. S ha elismerjük azt, hogy a polgári gazdasági-társadalmi rend, a kapitalizmus fejlettebb társadalmi forma, mint a feudalizmus, akkor a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetet

* A soproni történész vándorgyűlésen 1960. máj. 5-én elhangzott előadás.

emelkedésnek, előrehaladásnak kell tekintenünk az emberiség életútján, annak kell tekintenünk a magyar nép életében is, s azokat, akik eszméikkel és tevékenységükkel ezt az átmenetet segítik, az emberi haladás előmozdítói közé kell sorolnunk. Széchenyi István akkor lépett fel, amikor a történelem Magyarországon kikerülhetetlen szükségszerűséggé tüzte napirendre a fejlődés feudális gátjainak eltávolítását és a polgári intézmények létrehozását. Széchenyi történelmi jelentőségének megállapítására az egyetlen helyes és alkalmas mérce tehát csak az lehet, hogy mennyiben szolgálta vagy gátolta eszméivel és tevékenységével ennek a történelmi folyamatnak az elindulását és előrehaladását.

Nem időzhetünk itt hosszasan annak a kifejtésénél, hogy miben állott és milyen jelenségekben nyilvánult meg a XIX. század eleji Magyarországon a feudális társadalmi rend válsága, s hogy melyek voltak azok a polgári intézmények, amelyek meghonosítása révén a feudalizmus zsákutcájából ki lehetett volna jutni a kapitalizmus széles, bár korántsem sima és egyenes országútjára. Csak utalunk arra, hogy a válság lényege *gazdasági téren a termelés és értékesítés megoldhatatlan nehézségeiben, társadalmi téren a feudális kötöttségek egész rendszerének bénító hatásában* jelentkezett, s hogy a termelőerők és termelési viszonyok e súlyos, s a feudalizmus körülményei közt megoldhatatlan ellentmondása Magyarországon az Ausztriától való gazdasági-politikai függés különlegesen hátrányos körülményei között éleződött ki. A válság klasszikus gyógymódját pedig az Európa jórésztében sikerrel alkalmazott gyakorlat szerint *az ipar és a kereskedelem szabadsága, a gondolat és szólás szabadsága, a sajtószabadság, a lelkiismereti és vallásszabadság, a törvény előtti egyenlőség, a jogok és kötelességek egyenlősége, a közös teherviselés, a szabad tulajdon, tehát a feudális földtulajdon felszámolása*, s ami ezen belül a legfontosabb, *a földesúr és paraszt feudális kapcsolatának megszüntetése* jelenthette, s mindez *a nemzetté vált nép szabad államában* valósulhatott meg legjobban. A haladás ügyét tehát azok szolgálták Magyarországon Széchenyi fellépése idején, akik felismerték a feudális viszonyok tarthatatlanságát, s a válságból a kiutat az említett polgári intézmények teljes vagy részleges megvalósításában keresték.

Ezekhez a történelmi szükségletekhez kell mérnünk Széchenyi fellépésének dokumentumait is, hogy jelentőségüket a magyar polgári átalakulás szempontjából helyesen állapíthassuk meg. Ismerjük korai naplójegyzeteit, amelyekben keserű kifakadásokkal ostromozza a feudális gazdasági-társadalmi viszonyokat, s meleg részvétellel fordul a föld népe, az elnyomott parasztság felé. A Magyar Tudományos Akadémiát életrehívó gesztusával a magyar nyelvnek, a nemzeti irodalomnak, s ezeken keresztül a nemzettéválás ügyének tett felbecsülhetetlen szolgálatot. *Hitel* című munkájának megírása és 1830 elején történt megjelentetése pedig történelmi tettnek számít, mert a könyv világos, félreérthetetlen vallomás a feudális viszonyok tarthatatlanságáról, a kiutat pedig, ha csak részlegesen és korlátozottan is, de a polgári viszonyokra való áttérés irányában keresi.

Sem lehetőség, sem szükség nincs most itt arra, hogy a *Hitel* tartalmát, gondolatmenetét vagy rendszerét ismertessük. Meg kell elégednünk azzal, hogy a *Hitel* javaslatai közül azoknak szenteljük figyelmet, amelyek egybeesnek a polgári átalakulás előbb felsorolt kritériumaival. A *Hitel* alapgondolata a feudalizmus egyik alapvető intézménye, az ősiség elleni támadás; a feudális földtulajdon rendszerét rögzítő ősiség megszüntetéséhez szervesen

kapcsolódó változások pedig a feudalizmus más fontos intézményeinek a megszűnését is magukkal vonták volna. Valóban, az ősiség megszüntetése önmagában is elegendő lett volna arra, hogy bizonyos idő alatt a sarkaiból emelje ki a feudális tulajdonviszonyok egész rendszerét. Széchenyi azonban további lépéseket is ajánl, amelyek a polgári átalakulás irányába mutatnak: a földesúri és paraszti birtok teljes és végleges elkülönítését, az osztatlan nemesi birtokok felosztását, a munkaerkölcsöt aláásó, haszontalan robot megszüntetését és a bér munka bevezetését, a kilencednek mint a paraszti szorgalmat gátló intézménynek az eltörlését stb. A termelés és a forgalom feudális akadályainak az eltávolítására Széchenyi javasolta a céhek eltörlését, az árszabályozásoknak, mint a minőségben alapuló verseny legfőbb akadályának a megszüntetését, s az áruforgalmat nehezítő és drágító belső vámok eltörlését. A gazdasági elmaradottság másik fontos tünete a kereskedelem hiánya, aminek az okai Széchenyi szerint: a sok gátló hivatalos intézkedés, a közlekedési nehézségek, az alacsony belső fogyasztás, a „szállítások, transito s vámok körüli bátorság híja”, végül a „kereskedési becsület s munkásság némely csorbái”; e bajok orvoslására nemzeti bank létesítését s természeti és kiviteli jutalmak rendszerének bevezetését ajánlja. A *Hitel* legfontosabb konkrét javaslata a korszerű kereskedelmi és váltótörvény azonnali létrehozása, amelynek alapján a hitelező gyorsan és megfélelbezhetetlenül ráteheti a kezét az adós vagyonára, beleértve az ősi nemesi birtokot is. Távlabbi, fokozatosan megvalósítandó feladatként feltűnik azonban már benne a jobbagy birtokbírhatási joga, a nemesi adómentesség megszüntetése, s általában „az elavult, rozsdás systema bilincseiből” való szabadulás kívánsága, s célzások arra, hogy „milly valódi lételre s eleven életre juthatna hazánk, minden honbelink felszabadítása s polgári jusokban részesülhetése által”. A fejlett nyugati polgári államok példáját idézte Széchenyi arra, hogy „valljon mit szülne az alkotmány egyenlő kiterjesztése az ország minden lakosira”, s ismételten ajánlotta honfitársainak, hogy amire ezeket az államokat a kénytelen-ség, azaz a forradalom vitte rá, azt a magyar uralkodó osztály tegye meg önként, még ha átmeneti áldozatokkal jár is. S a *Hitel* befejezése Széchenyi lelkes hitvallása az emberi haladásnak a műben körvonalazott követelményei mellett: „Semmi sem áll csendesén a világon, még a nap systemák is mozognak, tehát csak Magyarország álljon és vesztegeljen mozdulatlan? Nem nevetséges törekvés é ez? . . . Istenért! nyissuk fel szemünket, vegyük hasznát eszünknek. Minekünk is mozdulnunk kell, akár akarjuk, akár nem, s nehogy hátrafelé nyomattassunk, *lépjünk inkább előre!* . . . Nem nézek én, megval-lom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni, valaha mik voltunk, de inkább átnézni, *idővel mik lehetünk és mik leendünk*. A múlt elesett hatalmunkból, a *jövendőnek* urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hiábavaló reminiscenciákkal, de bírjuk inkább elszánt hazafiságunk s hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják: Magyarország *volt*; én azt szeretem hinni: *lesz!*”

Szándékosan csak azokat a mozzanatokat emeltük ki a *Hitel* hihetetlenül gazdag gondolatkincséből, amelyek a feudális viszonyoknak polgári viszonyokká való átalakítása felé mutatnak. Nem hisszük, hogy bizonyításra szorulna, mennyire ez a *Hitel* legfontosabb mondanivalója, s hogy mennyire távol állottak Széchenyi megértésétől azok, akik — jóhiszeműen vagy tendenciózusan — mellékes szempontok előtérbe erőszakolásával torzították el, vagy hamisították meg Széchenyi fellépésének igazi jelentőségét. A továbbiak-

ban tehát inkább arra a kérdésre próbálunk választ adni, hogy milyen körülményeknek volt köszönhető Széchenyi ebben az időpontban történt fellépése.

A *Hitel* jelentőségéről szólva az elmúlt száz év polgári történetírása gyakran esett abba a hibába, hogy Széchenyi fellépését kiszakította történeti feltételei közül, s a *Hitelt* a történetformáló geniusz egyedülálló fellángolásának tüntetve fel, „magányos óriás”-ról, az „éjszaka sötétjében felvilágító fáklyáról” stb. beszélt Széchenyivel kapcsolatban. Nem kell sokat bizonygatni, hogy Széchenyi a *Hitel* megírásával nem előzte meg korát, hanem ellenkezőleg, pontosan azt juttatta kifejezésre, ami a kor parancsoló szükséglete volt: a változás szükségszerűségét, elkerülhetetlenségét. A *Hitel* programja Széchenyi korának társadalmi valóságába gyökerezett; alapját a hazai társadalmi viszonyok alapos, tudatos megismerése, a válsággal, pénzhiánnyal küzdő földesúr és az elnyomorodott jobbágy helyzetével kapcsolatos közvetlen tapasztalatok képezték, ötvöződve a külföldi utazások során kialakult benyomásokkal. Ez utóbbiak jelentőségét nem szabad lebecsülni: a feudális török birodalom országainak elmaradottsága mint elrettentő példa éppúgy cselekvésre ösztönözte Széchenyit, mint a nyugati polgári államok viszonyainak megismerése, aminek eredményeképpen az akkor élenjáró társadalmi rend kialakulásának ideológiáját és gyakorlati tapasztalatait vethette egybe hazája valóságával. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy Széchenyi 1830 körül azért válhatott a polgári átalakulás úttörőjévé, mert a feudalizmus bomlása eljutott a végső szakaszába, és Magyarország viszonyai megérték az átalakulást. Ha ez nem így lett volna, s ha Széchenyi sikerét egyedül eszméi mozgósító erejével próbálnók megmagyarázni, úgy értetlenül állnánk az előtt a kérdés előtt, hogy négy évtizeddel korábban Hajnóczy és társainak sokkalta radikálisabb eszméi miért nem válhattak forradalmi, vagy legalábbis haladó reformmozgalom kiindulásává. Hajnóczyék korán jöttek, Széchenyit azonban — Kossuth szavaival szólva — „a kor szükségleteinek hatalma alkalmas percben ragadta meg. Ő korának nyelvéné lőn; a nemzet legjobbjai gondolatának szavakat adott; ... tán inkább őt teremté a kor, mintsem ő a kort.”

A kortárs Kossuth szerint tehát Széchenyi a *Hittel* „a nemzet legjobbjai gondolatának adott szavakat”, s ez a mindenképpen hiteles vallomás szolgáljon útmutatónkul gondolatmenetünk következő szakaszánál, amikor arra a kérdésre próbálunk válaszolni, hogy mennyiben tudatosodott a változás szükségessége Széchenyi kortársainak gondolkozásában, milyen közvéleményre támaszkodott Széchenyi, amikor a *Hittel* a nyilvánosság elé lépett. Ennek a kérdésnek a kutatását nyilván könnyen mellőzték azok, akik Széchenyiben a korát messze megelőző heroszt látták; a jelentőségét kora szükségleteiből levezető polgári és marxista irodalom sem ment azonban tovább annál, hogy egy-két úgynevezett előfutár — elsősorban Balásházy János — munkáiban mutatott ki a *Hitel* javaslataihoz hasonló, s Széchenyitől függetlenül kialakított gondolatokat. S ez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy politikai sajtó híján, s a cenzúra vasvesszejének uralma alatt milyen kevés lehetőség volt az 1830 körüli Magyarországon arra, hogy az országos kérdések körül közvélemény formálódjék, még kevésbé arra, hogy az esetleg kialakult közvéleménynek valamilyen nyoma maradjon. Valóban, a kor sajtótermékeiben szinte hiába keressük a nyomát annak, hogy a kitapintható gazdasági-társadalmi válság egyeseket politikai konzekvenciák levonására ösztönözött volna. Más, kevésbé ismert és feltárt forráscsoportok vizsgálata azonban arról győző meg bennünket, hogy a mozdulatlanság csak látszólagos, hogy a változás

utáni vágy egyre érezhetőbb a társadalom egyes rétegeiben, s hogy a Kossuth által emlegetett „legjobbak” valóban léteztek, és valóban a feudális viszonyok megváltoztatásán törték a fejüket. A kormány kiterjedt hírszolgálatra gyakran küldött jelentéseket Bécsbe politikai nyugtalanságról, egyesek vagy csoportok gyanús tevékenységéről, a sokszor elátkozott „korszellem” terjedéséről, a korszak magánlevelezésének alaposabb megismerése pedig még meglepőbb adatokat szolgáltat a haladó eszmék térfoglalásáról, a liberalizmus tanainak különösen az ifjúság soraiba való behatolásáról. S ez a pezsgés, forrongás akkor kezd határozottabb alakot öltetni, amikor a kormány 1827-ben kitűzi a következő országgyűlés tárgysorozatára az 1790/91-i országgyűlés nagyszabású reformtervezeteit, s elrendeli, hogy a közbeeső idő alatt külön erre a célra kiküldött nagylétszámú bizottság dolgozza át, modernizálja a közel négy évtizede porosodó tervezeteket.

A korszak ismerői nyilván rémi csodálkozással kérdezik, hogy hogyan lehet a haladás irányába mutató mozzanatként tekinteni ezeknek a reformjavaslatoknak a napirendre tűzését, mikor azok eredeti formájukban legfeljebb az 1790-es évek igényeinek felelhetnek meg, az 1828–30 közötti átdolgozás pedig az eddigi történeti vizsgálatok szerint a korábbi javaslatok konzervatív irányban való visszafejlesztését jelentette? Nos, ennek az ellenvetésnek a tényeit aligha lehet tagadni: az 1828-as bizottság jelentős többségében valóban konzervatív összetételű volt, utasításai szigorúan a feudális rendi alkotmány megerősítését célzó reformokra korlátozódtak, s a munkája nyomán létrejött új javaslatok nem egy kérdésben elmaradtak a korábbi tervezetek mögött. A bírálat azonban abban téved, hogy a bizottság munkáját csak annak eredményén, az új reformjavaslatok *végleges* szövegén keresztül ítéli meg, s nem veszi figyelembe, hogy ezek a szövegek több mint két évi viták során születtek meg, amely vitákban az egyes kérdések kapcsán kisebbségi véleményként esetleg az elfogadott álláspontnál jóval haladóbb nézetek is felmerülhettek. Hogy ez a valóságban is így volt, azt szerencsére hiteles forrásokból is megállapíthatjuk. Rendelkezésünkre állanak ugyanis a felülvizsgálatot végző bizottság irományai, valamint az albizottsági és összbizottsági ülések jegyzőkönyvei, s ami még fontosabb, a bizottság munkájáról szóló titkos jelentések is. Az udvar ugyanis, ismerve azt a nagy várakozást, amellyel a nemzet a reformmunkálatok országgyűlési tárgyalásai elé tekint, erős titkos szolgálatot szervezett a bizottság mellé, amely a jegyzőkönyveknel sokkal részletesebb jelentéseket küldött Bécsbe a tárgyalásokról, s különösen azokra a mozzanatokra figyelt, amelyek valamilyen formában a korábbi javaslatok haladó irányban való továbbfejlesztését jelenthették. E jelentések hitelessége kétségbevonhatatlan, mert a jegyzőkönyvekkel való egybevetés igazolja, s mert a titkos szolgálat informátorai minden esetben az albizottságok tagjai közül kerültek ki. A bizottság iratanyagából és a titkos jelentésekből pedig az derül ki, hogy a bizottság haladó kisebbsége valóban számos olyan javaslatot felvetett, amelyek a polgári átalakulás problémaköréhez tartoznak, s amelyekkel aztán Széchenyi *Hitel*ében is találkozunk. Nincs itt lehetőségünk arra, hogy ennek a történeti kutatás által eddig teljesen el mellőzött forrásanyagunk a jelentős tartalmát ismertessük. Elegendő, ha csupán utalunk arra, hogy több ízben felmerül a kereskedelmi és váltótörvény javaslatával kapcsolatban a nemesi birtok kiváltságos helyzetének a megszüntetése, teljes jelentőségében bontakozik ki a hitel problémája, polgári és nemesi bizottsági tagok javasolják az ösiség eltörlését, meg akarják szüntetni a céheket, szó

esik a Pestet és Budát összekötő hídról, a modern francia mértékrendszer bevezetéséről, centrális vasúti hálózatot dolgoznak ki, ugyanazt, amelyet aztán Széchenyi 1848-ban terjeszt az országgyűlés elé, javasolják a földesúri és paraszti földek kötelező elkülönítését stb. stb., s a hivatalosan elfogadott szövegbe is bekerül a szabad paraszti tulajdon csírájának tekinthető javaslat: hogy a paraszt szabadon eladhassa, illetve megvehesse az úrbéres telek haszonélvezetét.

Kérdézhetőnk, van-e jelentősége ezeknek a jobbra homályban maradt kezdeményezéseknek Széchenyi fellépése és a *Hitel*ben felvázolt program kialakulása szempontjából. A válasz csak igenlő lehet: az országos bizottság munkálkodása közvetve is, közvetlenül is erősen hatott Széchenyire. Közvetett hatása azon az országos közhangulaton keresztül érvényesülhetett, amelyet a reformmunkálatoknak az országgyűlés napirendjére történt kitűzése kiváltott. Ez a hatás olyan méretű volt, hogy részleteinek tényszerű ismeretében nyugodt lelkiismerettel kapcsolhatjuk össze ezzel az eseménnyel a magyar polgári reformmozgalom elindulását, annál is inkább, mivel a kortársak legjobbjai közül számosan ugyanilyen jelentőséget tulajdonítottak neki. Kossuth az ellene indított per során védekezésében ismételtlen hivatkozott arra, hogy nem az országgyűlési reformpárt kezdeményezte a haladó mozgalmat, hanem maga a király a reformmunkálatok bizottsági és megyei vitáinak kitűzésével; de a kortársak emlékiratainak, visszaemlékezéseinek egész sorából olvasható ki ugyanez a meggyőződés. S ez a hatás független volt attól, hogy a reformmunkálatok — akár eredeti, akár átdolgozott változatukban — milyen eszméket képviselnek: a közvélemény azt a pusztá tényt tartotta óriási jelentőségűnek, hogy a kilenc nagy tervezet az országgyűlés elé kerül, s a követeknek az ország nyilvánossága előtt lehet vitatkozni a társadalom egész életét, valamennyi problémáját felölölő kérdéshalmazról. A bizottsági viták nyilvánvalóan maradi eredményei sem lohasztották le ezt az érdeklődést, sőt a lázas várakozás csak erősödött, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a kormány az átdolgozott javaslatokat az országgyűlés előtt még a megyéknek is megküldi előzetes megvitatásra. Ettől kezdve a megyék arra készültek, hogy a maguk körében vívják meg a harcot, s haladó követi utasításokkal semlegesítsék a konzervatív jellegű országos munkálatokat. Igaz, az érdeklődés és a készülődés elsősorban a kereskedelmi munkálathoz kapcsolódott; a nemesi közvéleményben elsősorban azoknak a reformoknak volt erős pártjuk, amelyek az Ausztriától való gazdasági függést lettek volna hivatva megszüntetni. Alakulóban voltak azonban már országszerte azok a haladó csoportok, amelyek a többé-kevésbé következetes polgári átalakulásnak voltak a hívei, s amelyek a gazdasági alárendeltség elleni országosnak ígérkező támadást a feudalizmus egész rendszere elleni támadássá szeretnék volna átfejleszteni. S hogy ez a törekvésük nem maradt teljesen sikertelen, azt — mint látni fogjuk — a következmények megmutatták. Az országos bizottság munkálatai tehát — jellegüktől függetlenül — a vízbe dobott kő szerepét játszották az 1825/27-i országgyűlést követő években Magyarországon: mozgást, pezsgést idéztek elő, felkeltették az érdeklődést a reformok ügye iránt, lappangó vágyakat, törekvéseket segítettek a felszínre, s elindították azt a folyamatot, amely rövid idő alatt, más tényezőktől erősítve, felgyorsítva, a magyar polgári reformmozgalom kibontakozásához vezetett. Széchenyi *Hitele* pedig abban az időszakban készült, amikor az országos bizottság tárgyalásai folytak, s amikor az érdeklődés a reform ügye iránt már a fővárosban is, a vidéki megyei köz-

pontokban is magasra csapott. Az országos érdeklődés közvetett hatása Széchenyi munkájára tehát aligha vonható kétségbe.

Még könnyebben valószínűsíthető az a feltevés, hogy az országos reformmunkálatok megvitatása közvetlenül is hatott a *Hitel* kialakulására. Tudjuk, hogy a Széchenyi alapította pesti Kaszinó éppen a bizottság tárgyalásainak időszakában éli első éveit, sőt arra is vannak adataink, hogy Széchenyi éppen akkor határozta el még az előző országgyűlés alatt a pesti Kaszinó létrehozását, amikor megtudta, hogy a reformmunkálatokkal foglalkozó országos bizottságot a nádor Pestre fogja összehívni. Ennek a bizottságnak 80–100 tagja volt — országos méltóságok, főispánok, főpapok, a legtanultabb megyei követek, néhány kiemelkedő városi követ és polgár-kereskedő — s nagy részük tagja volt Széchenyi Kaszinójának is. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a bizottság ülésein megkezdett viták este a Kaszinóban folytak tovább, s a közvélemény — a rendőri jelentések bizonyossága szerint — a Kaszinón keresztül értesült a bizottságban felmerült problémákról és a viták eredményeiről. A Kaszinó Széchenyi kedvecse eszméjét, az emberek összegyűjtését és természetesen „cszmesúrlódások” előidézését szolgálta; Széchenyi nyilván maga is élénken részt vett a Kaszinóban folyó vitákban, s nézetei kialakulásához nagy mértékben hozzájárulhattak azok a tapasztalatok, amelyeket az országos bizottság tárgyalásaival kapcsolatban itt szerzett.

Az elmondottak alapján joggal állíthatjuk tehát, hogy Széchenyi *Hitele* erősen kora mozgalmaiban gyökerezett, s olyan eszméknek, kívánságoknak adott hangot, amelyeknek a kor társadalmában ekkor már számos hívűk volt. De vajon csökkent-e ez a felismerés Széchenyi fellépésének történelmi jelentőségét? Azt hisszük, a legkevésbé sem. Hiszen ha a *Hitel* olyan eszmékkel és javaslatokkal állott volna elő, amelyek befogadására még nem érett meg a magyar társadalom, úgy nyilván hamarosan elborította volna az elutasítás, a közöny és a feledés. Megrázó, mindent megmozgató hatásának éppen az a magyarázata, hogy százezrek gondjainak adott hangot, hogy a válságból való kibontakozásnak az útját a sokak által megsejtett helyes irányban kereste, s nem utolsó sorban az, hogy a beteg társadalom meggyógyítására irányuló javaslatok egy történelmi nevű főúr, egy országosan ismert, gazdag nagybirtokos szájából hangzottak el.

Mert ha hangsúlyozzuk, hogy a Széchenyi által körvonalazott reformrendszer elsősorban a társadalomban csírázó átalakulási igényeknek köszönhetette létrejöttét, úgy még sokkal nagyobb hangsúllyal kell beszélnünk arról, hogy milyen erős hatást gyakorolt a *Hitel* arra a társadalomra, amelyből kisarjadt, s milyen hatalmas lökést adott annak az öntudatlan, szervezetlen mozgalomnak, amely létrejöttére ösztörzően hatott. Valóban, a társadalmi valóság és az egyén, a gyakorlat és az ideológia szoros kapcsolatára, állandó dialektikus kölcsönhatására korábbi történelmünkben keresve sem lehetne jobb példát találni a *Hitel* és kora társadalmának kapcsolatánál. S ha a *Hitel* hatásáról beszélünk, korántsem elégedhetünk meg azzal, hogy — a korábbi irodalom nyomdokain haladva — beszámolunk a *Hitel* sajtóviasszhangjáról, írók leveleiből, költők verseiből, kortársak emlékezéseiből idézünk, vagy utalunk a vitairodalomra, a Széchenyi mellett és ellene írt, nyomtatásban megjelent vagy kéziratban maradt írásokra. Ezek számát az újabb kutatások eredményei alapján bőségesen szaporíthatránk, anélkül azonban, hogy ezen az úton közelebb jutnánk a *Hitel* igazi jelentőségének megértéséhez. Ha az említett vitairodalomnál mégis megállunk egy pillanatra, azt főleg két okból tesszük.

Az egyik ok az, hogy a *Hitel*t nyomon követő vitairodalom önmagában is a legélesebben szóló cáfolata a szellemtörténeti iskola önkényes és tendenciózus értékelésének, amellyel azt próbálta bizonyítani, hogy a *Hitel* első-sorban valláserkölcsei tett, Széchenyi transzcendens-idealista világhézetének a tükré, s célja elsősorban a keresztény tökéletesedés, a konzervatív-romantikus erkölcsi, lelki megújulás, felemelkedés szolgálata. Távol áll tőlünk, hogy kétségbe vonjuk Széchenyi vallásosságát, világhézetének alapjában idealista jellegét; az ilyen irányú igyekezet nyilván történethamisításra vezetne, mint ahogy — akarva-akaratlan — csak erre vezethet az a törekvés is, amely a *Hitel* rendszerét fejtetőre állítva, forradalmi jelentőségű magvát elszakasztja, s szerzőjét, történelmünk egyik leggyakorlatibb egyéniségét jámbor lelki reformátorra homályosítja. Mert mi lehet a fontos, a döntő, a lényeg egy nagy hatást keltő irodalmi műben? Az, amire kora társadalma a leg-érzékenyebben reagál, ami helyeslést vagy ellenkezést vált ki, ami vitára ösztönöz. Nos, a *Hitel* gazdag vitairodalmában, az irodalom és magánosok megnyilatkozásaiban nagyjóval is alig találunk olyan utalást, amely a mű valóban kimutatható valláserkölcsei vonatkozásaihoz kapcsolódnék, sőt még a nemzetiség fejlesztéséről szóló fontos részek is viszonylag kevés figyelmet váltanak ki a nacionalizmus első győzelmein már túljutott társadalomban. A lelkes helyeslés és a tiltakozó elutasítás áradata csaknem kizárólag a *Hitel* gazdasági-társadalmi rendszeréhez kapcsolódik, s körülötte az ősi alkotmány védői és az újítók, a maradiak és a reformbarátok csapnak össze. Pedig a *Hitel*t főpapok, plébánosok, szerzetesek is olvassák, s nem akad közöttük egyetlenegy sem, aki a mű valóban hatásos valláserkölcsei vonatkozásain lelkesülne fel, anélkül azonban olyan, aki a könyvből áradó liberalizmus, az újítás szelleme ellen emeli fel szavát. A katolikus klérus többségében ekkor is, később is Széchenyi ellenfeleinek a táborában van, szembenáll a *Hitel*, Világ és Stadium írójával, s azzal a Széchenyivel is, aki az országgyűléseken liberális katolikus követekkel együtt a protestánsok vallásszabadságáért harcol. Valóban, saját kora társadalma világosan, tisztán, osztályérdekeinek megfelelően reagált a *Hitel*re, felismerte annak a régít, elavultat bomlasztó, romboló erejét, s ennek megfelelően sokkal jobban megértette, mint száz évvel későbbi magyarázói, akik saját, forradalomtól terhes koruk problémáinak konzervatív megoldásához akartak segítséget nyújtani a *Hitel* igazi jelentőségének elhomályosításával.

A másik ok, amiért egy pillanatra megállunk a *Hitel*t kísérő vitairodalomnál, az, hogy Dessewffy József gróf vitairata, a *Hitel* taglalatja alkalmat adott Széchenyinek, hogy — némileg eltérve eredeti terveitől — válaszként megírja *Világ* című munkáját. Széchenyi és Dessewffy vitájával kapcsolatban mindenekelőtt egy eléggé begyökerezett félreértést kell eloszlatnunk: Dessewffy nem tipikus képviselője a Széchenyivel szembeforduló maradiságnak és reakciónak, mint azt sokan — éppen a Széchenyivel való szembefordulása miatt — gondolják. Az országgyűléseken a század eleje óta az alkotmányos ellenzék egyik vezéralakja volt, s országszerte ismert előharcosa annak az irányzatnak, amely a gazdasági válság okát Magyarország függő helyzetében kereste, és a válságból való kilábalás útját a politikai és gazdasági függetlenség helyreállításában, a külső és belső kereskedelem szabadságában, s a forgalom és fogyasztás élénkítésében jelölte meg. E kérdésben tehát Dessewffy — mint válságtól sújtott osztályának fülig eladósodott, tipikus képviselője — messzebbre látott, mint Széchenyi, s bírálatával Széchenyi reformrend-

szerét éppen annak leggyöngébb szakaszán, a nemzeti önállóság kérdésében erősíthette volna meg. A *Taglalat* nagy fogyatékosága azonban az volt, hogy a nemzeti önrendelkezés hiányát szinte a válság egyetlen okának tekintette, s nem tudta követni a *Hitel* szerzőjét az egész feudális társadalmi rend válságtüneteinek a felismerésében. Széchenyi gazdasági-társadalmi reformot akart, Dessewffy csupán tüneti kezelést, s a nyomasztó vámrendszer megszüntetésétől vagy könnyítésétől azt várta, hogy az egy csapásra meggyógyítja a halódó feudális társadalom minden baját. Érthető, hogy ez a felfogás, amely a súlyos helyzet okát a magyar nemesi társadalmon kívülálló tényezőkben kereste, s a bajokból való kiláboláshoz sem a nemességtől kívánt áldozatokat, rendkívül kedvező fogadtatásra talált a birtokos osztály részéről. Széchenyinek azonban nem került nagy fáradságába, hogy kimutassa ellenfelének tévedéseit, s elutasítsa azt az álláspontot, amely szerint az előjogokon alapuló alkotmány megszilárdítása lenne a bajok megszüntetésének helyes eszköze. Ezzel egyidejűleg a *Világban* Széchenyi „megvilágosította” a *Hitel* számos félreérthető és félremagyarázott állítását, újból és részletesebben kifejtette annak alapvető tételeit, felszólalt a törvény előtti egyenlőség és a szabad paraszti birtok mellett, figyelmeztette a kiváltságos osztályokat, hogy idegen megtámadtatás, vagy a Habsburgok elleni fegyveres harc esetén a „milliónyi familiák” nem a nemesség oldalán fognak majd fegyvert, s elsőként dobja be a reformmozgalom ideológiai fegyvertárába az „érdekegyesítés” követelését: „Sem magas állású, sem boldog mindaddig nem leend Magyarország, *míg a népet nem emeljük a nemzet sorába*, azaz míg Hunnia interessék által eddig örökké elboncolt privilegiált tartománybul nem lesz *interessék által örökre egyesülendő szabad országgá*.” Ez a gondolat jelenti a nagy előrelépést a *Világban* a *Hitel*hez képest, ez lesz az az érv, amely a reformmozgalom másfél évtizede alatt — a parasztforradalom veszélyének emlegetésével egybekapcsolva — a leghatásosabb agitációs eszköz lesz Kölceseyék, Kossuthék számára a reformok segítségével történő átalakulás mellett.

Visszatérve előadásunk gondolatmenetéhez, újból hangsúlyozzuk tehát, hogy a *Hitel*nek, és egyáltalán Széchenyi kezdeti működésének a hatását nem azzal mérjük fel helyesen, ha a fellépését követő lelkesedés vagy elutasítás dokumentumaiból idézgetünk. Az egyedül helyes választ a feltett kérdésre akkor találjuk meg, ha mérlegre tesszük, mit jelentett a *Hitel* a magyar polgári reformmozgalom kibontakozása és előrehaladása szempontjából. A *Hitel* megjelenése időpontjában ennek a mozgalomnak még legfeljebb csak a csíráiról, halvány körvonalairól beszélhetünk, két-három évvel később, az 1832/36-i országgyűlés kezdetén pedig már eleven, egyes kérdésekben győzedelmes eszme a polgári reform koncepciója, egy haladó párt funkcióját betöltő jelentős országgyűlési csoport harcol érte, s egyre erősödő országos közvélemény áll mögötte. Mi történt a közbeeső időszakban, milyen tényezők idézték elő ezt a rendkívül jelentős változást, milyen helyet foglal el ezeknek a tényezőknek a sorában Széchenyi *Hitele*: ezekre a kérdésekre kell a továbbiakban választ adnunk.

A *Hitel* megjelenését 1830-ban, majd 1831-ben drámai események követték Európában és Magyarországon egyaránt. 1830 nyarán a francia nép forradalma Párizsban királyt taszított le trónusáról, Belgiumban, Svájcban győzött a forradalom, az év őszén pedig a lengyel nemzet kezdte meg élet-halálharcát a cári elnyomás ellen. Mindezek az események ellentétes hatásokat váltottak ki a magyar nemesi közvéleményben. Az európai forradalmi moz-

galmak a nagyobb részt megrettentették, a kisebb részt fellelkesítették, mindeképpen hozzájárultak azonban annak a meggyőződésnek az erősödéséhez, hogy a régi életforma, a társadalom eddigi rendje válságba jutott. A lengyel nemzet szabadságharcát viszont szinte egyértelmű rokonszenvvel kísérte a nemesi közvélemény: kezdeti sikerei növelték a függetlenség utáni vágyat, bukása még tűrhetlenebbé tette a politikai és gazdasági elnyomottság állapotát. A legnagyobb hatású élményt azonban az 1831 nyarán kitört nagy felvidéki parasztfelkelés jelentette a válaszut előtt álló magyar birtokos nemesség számára: minden korábbi tapasztalatnál világosabban, fenyegetőbben tárta fel előtte a feudális rend kiúttalanságát, és az alapvető probléma, a földesúri-paraszi kapcsolat rendezésének sürgős szükségességét. Egyoldalúság lenne persze úgy ítélni meg a kolerafelkelés hatását, mintha az egyértelműen a haladásra, társadalmi reformokra ösztönözte volna az addig passzív, vagy éppen ellenséges nemesi rétegeket. Bőségesen találunk példát arra is, hogy magukat korábban haladónak valló nemesek a felkelésre hivatkozva tagadják meg haladó múltjukat, a felkelés színterévé vált megyék legtöbbje pedig nem a jobbágyreform felkarolásával, hanem ellenkezőleg, az elrettentés eszközeivel s nemesi bandériumok felfegyverzésével és begyakorlásával akarja elejét venni a felkelés megismétlődésének. A maradiak körében pedig általánossá vált az a nézet, hogy a felkelés egyik oka az újitók tevékenysége, különösen pedig Széchenyi és Balásházy írásai. Széchenyi mindenesetre azok közé tartozott, akik a felkelésből a helyes tanulságot vonták le: leveleiben arról írt, hogy elérkezett az utolsó óra, s ha a nemesség önként nem tesz engedményeket a parasztságnak, majd a „cséplő, kasza, balta”, azaz a parasztforradalom fogja kiharcolni az elnyomottak jogait. S ez az érv a következő évek folyamán a leghasználhatóbb fegyver lett a reformért harcolók számára, mint ahogy a parasztfelkelés élménye is egészében hatalmas lökést adott a polgári reformmozgalomnak.

A *Hitel* hatásának nyomon követése lévén a célunk, csak érintettük azokat a nemzetközi és hazai fejleményeket, amelyek a magyar nemesi közvéleményt egy-két év alatt éretté tették a társadalmi reform gondolatának befogadására. Rendelkezésünkre áll azonban egy olyan egykorú, hiteles forráscsoport, amelynek segítségével ezt az előrelépést tányyszerűen is lemérhetjük, s amelyen keresztül közvetlen és közvetett adatokat nyerünk a *Hitel* tényleges hatására is. Az érintett fejlemények ösztönző hatása és a *Hitel* eszméinek kibontakozása ugyanis azért válhatott tényleges erővé a reformmozgalom számára, mert ez alatt az egy-két év alatt zajlottak le a megyékben a már többször említett országos reformmunkálatok megyei vitái. A nádor 1830 végén küldte meg a megyéknek az országos bizottság kinyomtatott munkálatait azzal az utasítással, hogy a megyék a következő országgyűlés tervezett időpontjáig, 1831. október 2-ig dolgozzák ki és terjesszék fel azokról véleményüket a kormányhoz. A megyék 1831 elején kiküldték bizottságaikat, a viták is megindultak, sőt áttérjedtek a következő esztendőre is, mivel a kolera és a parasztfelkelés nemcsak a bizottságok munkáját szakította félbe, hanem az országgyűlést is jó esztendővel elodázta. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ezeknek a megyei bizottságoknak a jegyzőkönyvei és a megyegyűlések velük kapcsolatos határozatai a központi és megyei levéltárakban nagy többségükben hozzáférhetők, s így szinte topográfiai pontossággal rekonstruálható, hol és hogyan kerültek be a szigorú országgyűlési utasítás szerepét is betöltő megyei véleményekbe azok a haladó követelések,

amelyek körül annyi, s oly váltakozó sikerű harc folyt az 1832/36-i országgyűlésen. S egyenes utalások vagy közvetett egybevetések segítségével következtetni tudunk arra is, hogy hogyan hatolt be a *Hitel* gondolatkincse ezekbe a megyei véleményekbe, sőt arra is, hogy a megyei haladó mozgalmak saját belső fejlődésük logikája, s a nemzetközi és hazai fejlemények ösztönző hatása eredményeképpen hogyan haladtak túl a *Hitel* és a *Világ* programján abba az irányba, amelyet az ekkor még csak kéziratban kész *Stadium* jelölt ki.

Említettük már, hogy a megyék haladó csoportjai tudatosan készültek arra, hogy a konzervatív jellegű országos munkálatokat használják fel a feudális rend elleni széles frontú támadásra. Ezek a haladó csoportok kezdetben szinte mindenütt erős kisebbségben voltak, az 1830–32 közötti időszak érlelő hatására azonban számos megyében annyira megerősödtek, hogy nézeteket sikerült diadalra juttatniuk a bizottságok munkálataiban. Széchenynek magának szintén nagyon rossz véleménye volt az országos bizottság munkálatairól, élénk érdeklődést mutatott azonban a megyékben folyó viták iránt, s azok kimenetelére több helyütt kimutatható, máshol feltételezhető hatást gyakorolt, így Pest és Sopron megyében személyes befolyásával, Somogyban, Zalában birtokainak személyzete révén, máshol elvarátain keresztül, így Szatmárban vagy Tornában, ahol az ellenzék anyagi bázisát Széchenyi fiatal tanítványai, Károlyi György, illetve Andrassy György képezték.

Nincs itt helyünk és időnk arra, hogy akár csak a leghaladóbb megyék véleményeit is behatóbb vizsgálat alá vegyük; a további történeti kutatás feladatát képezi, hogy ezekből a reformkori kutatásokra alapvető fontosságú s eddig teljesen figyelmen kívül hagyott forrásokból rekonstruálja a magyar polgári reformmozgalom első, meredeken felfelé ívelő szakaszát. A *Hitel* eszméinek a terjedése szempontjából mégsem lesz azonban fölösleges néhány haladó megye véleményének a vázlatos megismertetése, mintegy illusztrálására annak a ténynek, hogy az alig észrevehető kezdetekből egy-két év alatt micsoda magasságba lendült fel — nyilván a többször említett tényezők hatása alatt — a magyar polgári reformmozgalom.

Ha a leghaladóbb megyei véleményeket próbáljuk kiválasztani, érdekes módon nem azokra a megyékre kell elsősorban felfigyelnünk, amelyek egyébként az ellenzéki mozgalom élvonalába tartoznak. Az ellenzéki múlt és a haladó utasítás a reformmunkálatok esetében nem mindig esik egybe, nyilván azért, mert az ellenzéki hírből álló megyék haladó csoportjainak felkészült, erős ellenpárttal kellett megküzdeniük ugyanakkor, amikor egy-egy kevésbé jelentős megyében a kisebb létszámú, de jól szervezett és ügyes taktikát alkalmazó haladó ellenzék váratlan — de éppen ezért némely esetben nem tartós — sikert tudott elérni. Nyilván senki se gondolná például, hogy az országos munkálatokra kidolgozott megyei vélemények sorában Temes és Baranya megye véleménye tekinthető a leghaladóbbra! S mennyire érződik mindkettőn Széchenyi *Hitel*ének a hatása! *Temes megye* küldöttsége például szinte Széchenyi szavaival rezezi előítéletnek azt a véleményt, hogy az ösöknök joguk lett volna megváltoztathatatlan törvényeket hozni, s megakadályozni utódaikat abban, hogy korszerű törvényekkel mozgítsák elő a haza javát. Utasításuk ezért olyan törvényeket kíván, amelyek „a mindenrendű hazafiak érdekeit gordiusi kötélekkel elválhatatlanul egybekapcsolják”. S ezeknek az elveknek a kimondása után ugyancsak elyszerűen összegezi a vélemény a majdani országgyűlés legfontosabb teendőit. Ezek: a privilégiumok megszüntetése, a Hármaskönyvben megállapított kizárólagos nemesi jogok

kiterjesztése az ország minden lakójára, a népképviselőt bevezetésének előkészítésére széleskörű népnevelés, minden polgár személyes és vagyoni jogainak törvényes biztosítása, egyenlő osztozás a közterhekben és az ország javaiban, szabad tulajdonszerzési jog mindenkinek, hivatalviselési jog a nemteleneknek is, teljes egyenlőség a törvény és bíró előtt, a vallások teljes egyenlősége és szabadsága. S ha mindehhez még hozzátesszük, hogy a részletek kidolgozása során a bizottság szinte Széchenyi szavaival érvel az ősiség eltörlése, a kilenced megszüntetése, a kereskedelem gátjainak eltávolítása mellett, hogy javasolja az örökváltságot, el kívánja törölni a céheket, az úriszéket és „az emberiséget gyalázó verésbüntetést”, követeli a sajtószabadságot és a törvényszéki tárgyalások nyilvánosságát, a nemesi felkelésben helyet kíván biztosítani a „jelesebb nevelésű és vagyonosabb nemteleneknek is” stb., s hogy közben többször is „a múlt esztendei, századok tapasztalását magokban foglaló történetek” — tehát a parasztfelkelés — tanulságaira hivatkozik, akkor láthatjuk, hogy Temes megyében a reformmozgalom az ismert ösztönző körülmények hatására olyan magaslathoz lendült, amelyeket az országos mozgalom 1848-ig nem tudott meghaladni.

Temes megyében a haladó ellenzék vezére a lelkes Dessewffy Antal főjegyző volt; az országgyűlésen is a reformpárt egyik oszlopa lett, s megyéjét mindvégig megtartotta a reform oldalán. Baranyában ugyanezt a szerepet Siskovics József töltötte be, olyan sikerrel, hogy az egyházi és világi nagybirtok árnyékában élő baranyai nemesség liberális gondolatokkal telített utasítással küldte követeit az országgyűlésre. Siskovics Széchenyi egyik közeli munkatársának, Helmezy Mihálynak volt a tanítványa, s aligha tévedünk, ha a baranyai követutastás haladó tartalmát részben Széchenyi közvetett hatásának tulajdonítjuk. *Baranya* rendei elhatározták „a hazának közös előre haladása tekintetéből minden nemtelen honfiaknak kivétel nélkül a nemzet valóságos polgári sorába való felvételét”, kimondták, hogy „minden nemtelen polgárok is akár személyekre, akár vagyonaikra nézve csak a törvények rendes útján törvényes bírótul függjenek”, s hogy „valamint minden közteherben, úgy egyéb honbéli javadalmakban is aránylag részesüljenek”. Biztosítani kívánták a haza minden rendű polgárának a birtokszerzési, hivatalviselési jogot, a törvény előtti egyenlőséget, a vallás szabad gyakorlatát, személyük és vagyonuk biztonságát; a nemzeti nevelés által azt akarták elérni, hogy „egy morális testbe” olvadjanak össze „a haza többféle rendű, nyelvű, szokású polgárjai”, s az egyenlőséget — több más megyével együtt — a zsidókra is ki kívánták terjeszteni; el akarták törölni a céheket, az árszabályozást, a monopóliumokat, sajtószabadságot kívántak, s nemcsak az ősiséget akarták megszüntetni, de azon a véleményen voltak, hogy „a nemtelen rendű honfi szívébe mélyebben csepegtetne a haza szeretete, ehhez elválaszthatatlan szoros ragaszkodása, ez iránti hűség, eszközöltetne továbbá a nemzeti szorgalom, míveltség, csinosodás, ha a nemesi jószágoknak szabad örök adása vevése eme rendű polgároknak is megengedtetne”, s ezért a jobbágy teljes birtokképeségének pártolására utasították követeket. Gyönyörű program, kár, hogy Siskovics az országgyűlésen hamarosan cserbehagyta az ellenzékot, s az országgyűlés egyik legnagyobb árulását követve el megyéjét átvitte a konzervatívok táborába.

Széchenyi közvetlen hatása érezhető az egyik leghaladóbb, legszebben kidolgozott megyei véleményen, *Nógrád megye* véleményén. A megye bizottsága név szerint is említi Széchenyt, amikor a kilenced kártékony, szorgalmat

gátló voltát emlegeti, az ő érveivel követeli, hogy az adórendszer ne a szorgalmat adóztassa, s nyilván Széchenyre gondol, amikor a *példát adó nagy hazafiakra* hivatkozva ajánlja a nyugati polgári nemzetek tapasztalatainak a hasznosítását. Nógrád véleménye elvi követelményként tűzte ki a jogok és kötelességek arányosítását, a népnek a nemzet sorába való felemelését, a *Hármaskönyvben* rögzített nemesi jogoknak a nép minden egyes tagjára való kiterjesztése által, „amihez különben is mint a természet megszeghetetlen törvényéhez, minden embernek véleszületett jussa vagyon”. A paraszt — mondja a bizottság — személyével és vagyonával áldozik a hazának, személyét és vagyonát törvénnyel kell tehát biztosítani; lehetőséget kell teremteni számára önmaga művelésére, s meg kell nyitni előtte a hivatalokat; a katonakötelezettséget rövidebb időre kell korlátozni, s a nemesekre is ki kell terjeszteni; biztosítani kell a paraszt birtokbírhatási jogát; a megyei adó viselésében a nemes osztozzék a paraszttal; az egyházi tized teljesen és minden kórpótlás nélkül szűnjék meg; ne legyen különbség a törvény előtt nemes és paraszt között, szabad felperességet kell adni a parasztnak nemessel szemben is; szűnjék meg az ősiség, az adásvétel megtámadhatásának a lehetősége korlátozódjék a bebizonnyítható csalás esetére; szűnjék meg az úriszék; töröljék el a hitbizományokat; állapítsák meg mindenki teljes váltóképességét; legyen teljes sajtó- és vallásszabadság, a miniszterek legyenek felelősek az országgyűlésnek, szűnjék meg a magyar Kamara Bécestől való függése; különíttessék el teljesen a nemesi és paraszti birtok; szűnjenek meg a céhek, kiváltságok, kereskedelmi monopóliumok; a „nemzeti és kereskedői hitel” megállapítására a váltótörvényszékeken kívül „a fő kereskedői helyeken, jelesül Pesten és Debrecenben Nemzeti Bankokat” kell felállítani; szabályozni kell a Dunát, Pestet és Budát állandó híddal kell összekötni; a zsidóknak kereskedelmi jelentőségüknél fogva is, „az emberség tekinteténél fogva is” közpolgári jogokat kell adni; „Gazdasághéli Nemzeti Társaság” állíttassék fel, „s addig is, míg az kívánt keletbe jöhetne, a már fennálló Magyar Tudós Akadémia felszólíttassék, hogy az évenként megfejtésül feladni szokott jutalom kérdések választásában a honni szorgalom s mezei gazdaság szükségesebb ágai iránt figyelemmel lenne”; és így tovább, a liberális, haladó javaslatok egész hosszú sora, kiegészülve a nemzeti függetlenség helyreállítására, s a kereskedelem és ipar külső korlátainak eltávolítására irányuló követelésekkel. S Nógrád megye esetében külön figyelmet kell szentelnünk a művelődést illető javaslatoknak, amelyek a nemzetiség és a nemzettéválás ügyét s a „kiművelt emberfők” szaporítását Széchenyi nyomán, de a Széchenyi által kijelölt eszközöket messze túlszárnyalva kívánták szolgálni. Nógrád javaslatainak a radikalizmusa nem abban nyilvánul meg, hogy a magyar nyelv terjesztésére az oktatásügyet teljes egészében magyar nyelvűvé kívánja tenni: ebben sok megye egy véleményen volt vele. Nógrád nevelésügyi javaslata abban egyedülálló, hogy elsőként az országban követeli az egységes állami nevelés bevezetését, a felekezeti oktatás megszüntetését, a szegény, de tehetséges gyermekek ingyen tanulását és segélyezését, az összes egyházi alapítványok és a tanító szerzetesi javak államosítását, összeolvasztását, s egyben kifejti a tanítási rendszer haladó szellemű reformjának alapelveit is. Nógrád bizottsága az alsófokú iskolákban és az egyetemen a tandíjat is meg akarta szüntetni, a falusi oktatás színvonalának emelésére pedig 52 millió ezüstforintos országos alap létesítését javasolta, amelyből 12 000 néptanító megfelelő szintű fizetését lehetett volna biztosítani. S a megyék sorában egyedül Nógrád szólalt fel

az ellen, hogy az Akadémia alapszabályai megtiltották a vallási és politikai tárgyakkal való foglalkozást. Megragadó érvekkel bizonyította a megyei vélemény, hogy „az emberi elme semmi gátoló, elzáró erőszakot el nem tűr”, hogy a politikai tudományok a legnagyobb mértékben az emberiség boldogítását segítik elő, s hogy ezért az Akadémia működésének ilyen korlátozása „az emberiség ellen való bűn”.

Nógrád megye terjedelmes, sok részletében irodalmi szinten kidolgozott véleménye nyomtatásban is megjelent, s a többi megyéknek megküldve nem lebecsülendő hatást fejtett ki az országos közvéleményre. Részletesebb ismertetése már csak azért is szükségesnek látszott, mert elvi liberalizmusa a hosszabb-rövidebb megyei vélemények sorában a legtisztábban jut kifejezésre. A felsorolt megyéket azonban csak példának választottuk, tucatnyi megye volt még, amely az átalakulás szükségleteinek a megfogalmazásában megközelítette az ismertetett megyéket. Folytathatnók a sort *Pest* megyével, amely elsőnek tűzte ki és propagálta a többi megyében is az örökváltság jel-szavát; *Bors* megyével, amelynek követői az országgyűlésen radikális szinten képviselték a társadalmi reform ügyét; *Somogygyal*, ahol Somssich Miklós, *Zalával*, ahol a Deák-testvérek és Csányi László, *Tolnával*, ahol Bezerédy István, *Sopronnal*, ahol felsőbüki Nagy Pál, *Csongráddal*, ahol *Klauzál Gábor* emelte magasra a reform zászlaját; sokat szólhatnánk *Szatmár* megye véleményéről, amelyet Kölcsey örökített meg irodalmi igényű fogalmazásban; méltánytalanság lenne említés nélkül hagynunk *Bihar*, *Ung*, *Borsod*, *Trencsén* megyét, amelyeknek haladó nézeteit Beöthy Ödön, Bernáth Zsigmond, Palóczy László és Borecsiczky István képviselik majd az országgyűlésen; *Zemplén* is említést érdemel: véleményében a nagy parasztfelkelés kétirányú hatása ötvöződik a Kossuth vezette fiatal radikálisok csoportjának erős befolyásával; s külön is kiemelni a hűséges *Békés* megye érdemeit, amely az országgyűlésen elbukott jobbágysreform ügyét harcos körleveleivel újra az ország közvéleménye elé vitte. Ezek a megyei vélemények csak abban különböztek egymástól és a fentebb ismertetettektől, hogy a polgári reform alapvető kérdései közül az egyiket az egyik, másikat a másik képviselte határozottabban, más kérdések viszont egyikükben-másikukban halványabban jelentek meg, vagy teljesen el is maradtak. A felsorolt megyék az országgyűlésre való felkészülés során az élen jártak a polgári átalakulás elméleti és gyakorlati teendőinek kidolgozásában; példájukat azonban további megyék is követték, s az ismertetett rövid időszak eszmei-politikai forrongásának volt köszönhető, hogy a jobbágyszabadítás első lépését jelentő örökváltság, az úriszék reformja és a jobbágyszemélyének és vagyonának biztosítása győztes ügyként szerepelhetett az országgyűlés első szakaszában, más haladó tárgyak pedig biztató kezdet után a kormány eszközökben nem válogató módszerein, vagy az idő rövidségén szenvedtek csupán hajótörtést. Óriási előrelépés volt ez egy-két év alatt: s az előidéző tényezők között jelentékeny helyet foglal el Széchenyi fellépése, a *Hitel* és a *Világ* hatása. Erre a megállapításra jut a vizsgálódó történész, de így látták ezt már a kortársak, a küzdő kor hősei is. Sok egykorú véleményt idézhetnénk ennek bizonyítására, de elégedjünk meg a legkorábbiak egyikével. Amikor az országgyűlés 1834. december 30-i ülésén Bars megye önmagát nyíltan demokratáknak valló követe, Balogh János búcsúbeszédet tartott az elbuktatott úrbéri reformjavaslatok fölött, a reformmozgalom elindulásának egyik okát abban jelölte meg, hogy „miután jóval e jelen országgyűlés előtt *hazánknak egy jeles fia, lángésszel és hazafias lelkesé-*

déssel telt írásaival a felvilágosítás fáklyáját meggyújtá, minden gondolkozó embernek, minden társaságnak kedvenc tárgya a jobbágyoknak adandó engedmények valának, sőt úgy látszott, hogy a megyék és megyebeliek egymást a liberalitásban és nagylelkűségben nemcsak elérni, hanem elhagyni is törekedtek". Hogy kire célt a szónok, világos lehet előttünk, mint ahogy világos volt a követek és a karzatot megtöltő hallgatóság előtt is, amely — Kossuth *Országgyűlési Tudósításainak* tanúsága szerint — „sokszorozott hangos éljen kiáltással” adózott „az ülésben jelen volt Széchenynek”.

Az elmondottak, de különösen a megyei javaslatoknak a fentínél részletesebb vizsgálata alapján érthetővé válik, miért nem esett szó eddig a magyar polgári reformmozgalom kezdeteiről szóló előadásomban a *Stadium*-ról, arról a műről, amelyet pedig a szakirodalom joggal úgy tartott számon, mint Széchenyi reformrendszerének gerincét, lényegét, kiteljesedését. A *Stadium* valóban a tetőpontján rögzíti Széchenyi reformrendszerét: zseniális szerzője „Hunnia minden lakosinak polgári létet” kíván adni, ezt tekinti az összeülő országgyűlés legfontosabb feladatának, az általa felvázolt 12 törvény javaslatában pedig benne van már a polgári átalakulás akkor igényelhető maximuma, az ösiségtől mentes, adható, vehető, hagyományozható szabad föld, a paraszt szabad földtulajdona, a törvény előtti teljes egyenlőség, a közterhek közös viselésének első lépése, a szabad ipar és kereskedelem akadályainak eltörlése, a törvényszékek és tanácskozások nyilvánossága stb. A megyei javaslatok ismeretében azt is tudjuk azonban most már, hogy a *Stadium* javaslatai szinte maradéktalanul feltalálhatók a leghaladóbb megyék javaslataiban, sőt azt is, hogy az utóbbiak sok olyan haladó elemet is tartalmaznak, amelyekre Széchenyi elvi vagy gyakorlati okokból nem tért ki; a nemzeti függetlenséget érintő kérdésekben pedig a megyei javaslatok messze túlmennek Széchenyi lényegében konzervatív álláspontján. A megyei javaslatok 1831 eleje és 1832 vége között keletkeztek; Széchenyi 1831 őszén írta a *Stadium*-ot, de kinyomtatni csak 1833 nyarán, külföldön tudta. Mind a megyei javaslatokra, mind a *Stadium* létrejöttére nagy hatást gyakorolt a felvidéki parasztfelkelés, egymásra hatásuk lehetőségének a mérlegelésénél azonban inkább feltevésekre vagyunk utalva. Tudjuk azt, hogy Széchenyi az országos bizottság reformjavaslatait túl konzervatívoknak tartotta, és továbbfejlesztésük érdekében erős harcot indított. Ennek a harcnak a legfontosabb eszköze lett volna a *Stadium*, ha időben megjelenhetett volna; eszméivel Széchenyi nyilván erős szóbeli agitációt is fejtett ki az országgyűlést megelőző esztendőben. Túlzás volna mégis arra gondolni, hogy a polgári reform rendszerének a legfontosabb elemei a *Stadium*-ot író Széchenyi agitációja eredményeként kerültek volna be a megyék javaslataiba. A *Stadium*-nak már nem a reformmozgalom elindításában s céljai kitűzésében volt szerepe, hanem a már megindult mozgalom eszméinek elmélyítésében, célkitűzéseinek népszerűsítésében, az országos közvélemény alakításában, az országgyűlési haladó erők összefogásában. Maga a mozgalom korábban megindult már; indulásánál ott áll a *Hittel* Széchenyi is, további előrehaladásában pedig a hazai valóság szükségletei, az európai forradalmi átalakulás tapasztalatai és saját belső törvényszerűségei mellett erős ösztörrést kapott azoktól az elméleti munkáktól is, amelyek — mint a *Balítéletek*, vagy a *Stadium* — megpróbálták rendszerbe foglalni a magyar polgári átalakulás születőben levő, szétágazó ideológiáját. Bonyolult kölcsönhatásokkal állunk azonban szemben ebben az esetben is. Már a *Stadium* eszméire is hatással lehettek a kibontakozó megyei mozgalom követelése

— tudjuk, hogy Széchenyi rendszeresen kapott híreket az egyes megyék bizottságainak határozatairól —, a megyék Széchenyi reformrendszerén túlmutató követeléselei pedig — gondolok itt elsősorban a nemzeti függetlenség helyreállítására irányuló gazdasági és politikai követelésekre — már ekkor felkeltették Széchenyi aggodalmait, s csíráit képezhették annak a magatartásnak, amellyel később a haladó polgári-nemzeti reformmozgalom előrelendítőjéből, ihletőjéből egyre inkább annak bírálójává és fékezőjévé vált. A mozgalmat saját fejlődésének belső dinamikája, és a magyar társadalom reális szükségletei hamar túlhatták Széchenyi korlátozott elgondolásain, a lemaradás, az aggodalom azonban közel egy évtizedig lappang, s csak a negyvenes évek elején, Kossuth fellépése kapcsán erősödik nyílt szembefordulásá.

Az átmeneti időszakban a nagyjelentőségű gyakorlati kezdeményezéseknek és alkotásoknak a hosszú sora takarta el a haladó közvélemény előtt azt a tényt, hogy Széchenyi nem tud már új lendületet adni az átalakulásért folyó eszmei harcnak. Az a lendület azonban, amelyet az elinduláskor adott a mozgalomnak, ott élt és hatott abban mindvégig, egészen annak forradalomba torkollásáig. A magyar polgári reformmozgalom nyilván kibontakozott volna Széchenyi közreműködése nélkül is, s útja szükségszerűen a forradalom felé vezetett volna: ilyen értelemben tehát alaptalanok Széchenyi későbbi önvádjai, s igaztalanok azok a szemrehányások is, amelyekkel ellenségei illeték forradalmi mozgalom felidézése ürügyén. A mozgalom céljainak megfogalmazásában, irányának kijelölésében, elindításában és kezdeti előrehaladása megkönnyítésében azonban kiemelkedő része volt Széchenyinek. Ezt az érdemét ismerték el kortársai akkor is, amikor már nem tudta teljes szívvel szolgálni az általa kijelölt mederből kilépő mozgalmat: a *Hitel* megjelenését követő évtized alatt megyék, városok, kaszinók és egyéb testületek választották tiszteletbeli szolgabíróvá, diszpolgárrá, disztaggá, üdvözlő iratokat, aranytollakat kapott, írók, költők versengtek érdemei megörökítésében, s képét megyeházák dísztermeiben függesztették ki. Ezt az érdemét becsülte meg a börtönéből szabadult Kossuth is, amikor 1840. november 18-án Pest megye közgyűlési termében a közönség szünni nem akaró lelkesedése közben a „legnagyobb magyar”-nak nevezte majdani ellenfelét. S ezt a Széchenyit becsüli meg napjaink haladó történetírása is azáltal, hogy életművének értékét a népének tett szolgálatokhoz mérten állapítja meg, s helyét az emberi haladásért küzdők legjobbjainak sorában jelöli ki.

И. БАРТА

СЕЧЕНЬИ И РАЗВЕРТЫВАНИЕ ВЕНГЕРСКОГО БУРЖУАЗНОГО ДВИЖЕНИЯ ЗА РЕФОРМЫ

Резюме

Историческую роль Сеченьи следует оценить — согласно автору — по мере того, каким образом он содействовал или препятствовал своей деятельностью осуществлению задач перехода от феодализма к капитализму в Венгрии. Чтобы ответить на этот вопрос, автор рассматривает исторические условия, в которых родилось первое и самое значительное произведение Сеченьи, *Кредит*. Он устанавливает, что при помощи Кредита Сеченьи сумел становиться пионером буржуазного преобразования в Венгрии по тому что разложение феодализма дошло до окончательного этапа и условия Венгрии созрели для буржуазного преобразования. Желание реформ, созревающее в недрах общества, сумело прорваться наружу тогда, когда после оттяжки в течение четырех десятилетий правительство поставило на повестку дня следующего сейма крупные проекты реформ, составленные комитетами сейма 1791 г. Проекты имели в общем консервативный характер

и наметили укрепление феодализма, общественное мнение, однако, стремилось пользоваться их обсуждением для общего наступления против феодализма. *Кредит* являлся самым значительным выражением этого желания реформ, но в то же время он оказал и сильное влияние на те слои общества, которые были сторонниками реформ, и дал огромный толчок существующему в это время только в зачатках буржуазному движению за реформы.

В 1830 г., во время появления *Кредита*, вряд ли можно говорить об этом движении, но всего два года спустя, в конце 1832 г. прогрессивное движение имеет уже общий характер и в сейме борется сильная партия за буржуазные реформы. В промежуточный период значительные международные и отечественные события — парижская революция, польское национальное восстание и последовавшее за холерой крупное крестьянское восстание в Венгрии — созревают почву для прогрессивных идей, а движение становится организованным тем образом, что в это время обсуждаются комитетами проекты реформ, поставленные на повестку дня сейма. Значительная часть комитатов резко выходит за консервативные рамки предложений и в инструкциях, данных своим депутатам, по основным вопросам она принимает прогрессивную позицию.

Самые важные результаты в статье представляют те изложения, в ходе которых автор с одной стороны анализирует появляющиеся в позициях комитатов прогрессивные, показывающие в направлении буржуазной реформы требования, с другой же доказывает непосредственное и посредственное влияние *Кредита* Сеченьи на позицию комитатов. Согласно автору это влияние является очень значительным, следовательно Сеченьи имеет очень значительные заслуги в развертывании венгерского буржуазного движения за реформы.

I. BARTA

SZÉCHENYI ET LE DÉVELOPPEMENT DU MOUVEMENT RÉFORMISTE BOURGEOIS EN HONGRIE

Résumé

Suivant l'auteur lorsqu'on apprécie la valeur historique de la personne de Széchenyi la question se pose de savoir dans quelle mesure entrava ou encouragea-t-il la réalisation des tâches qui s'imposèrent en Hongrie à l'époque du passage du féodalisme au capitalisme. Pour répondre à cette question l'auteur soumet à l'examen les conditions historiques où prit naissance le «Hitel» (Crédit), le premier et le plus important ouvrage de Széchenyi. Il constate que si Széchenyi devint par cet ouvrage le pionnier de la transformation bourgeoise en Hongrie, c'est que la décomposition du régime féodal parvint à sa dernière étape. Les aspirations réformistes murissant au sein de la société passèrent au premier plan lorsque le gouvernement, après des tergiversations durant quatre décennies, mit à l'ordre du jour de la Diète suivante les projets de réformes de grande envergure élaborés par les commissions de la Diète de 1791. Ces projets étaient pour la plupart de caractère conservateur et visaient le renforcement du régime féodal, l'opinion publique, par contre, entendait utiliser les débats pour une attaque générale à diriger contre le régime féodal. Le *Hitel* fut la manifestation la plus représentative de ces aspirations réformistes tout en exerçant une forte influence sur les couches de la société adhérentes des réformes, et prêta un vigoureux essor au mouvement de réformes bourgeoises n'existant alors que dans ses germes. En 1830, date de la publication du *Hitel*, on ne peut guère parler de ce mouvement et au bout de deux années, à la fin de 1832, le mouvement progressiste s'étend déjà sur tout le pays. Un puissant parti lutta à la Diète pour les réformes bourgeoises. Dans l'entre-temps d'importants événements internationaux et nationaux — la révolution de Paris, le soulèvement national polonais, le grand soulèvement paysan de la Hongrie Septentrionale succédant à l'épidémie cholérique — préparèrent le terrain pour les idées progressistes. Le mouvement s'organisa à la suite des débats ayant lieu dans les comitats en connexion avec les projets de réformes à mettre à l'ordre du jour de la Diète. La majeure partie des comitats dépassa fortement le caractère conservateur de ces projets et dans les mandats donnés à leurs députés ils prirent, quant aux questions fondamentales — des positions progressives. Les plus notables résultats de l'étude consistent dans les commentaires, où l'auteur analyse d'une part les revendications progressives des comitats, renvoyant dans la direction des réformes bourgeoises et d'autre part où il souligne l'effet direct et indirect du *Hitel* sur les prises de position des comitats. Cet effet est, selon la constatation de l'auteur, très notable ce qui signifie que Széchenyi avait d'importants mérites dans le développement du mouvement réformiste bourgeois de Hongrie.